

В тези стихове липсват космическите полети на фантазията на Ридос, не бликат фонтаните на метафоричните образи-озарения. Той говори тихо и просто, интонациите са съдържани, но те най-вярно предават вътрешното напрежение на продължителната борба със смъртта и за смъртта, която денонощно стои на стража пред килиите на осъдените. Всеки ден тя вика нови имена и ги изпраща пред дулата на пушките, копае им плитки гробове. Но останалите удвояват увереността, за да се съхрани, те имат да изпълняват един дълг и все още не е дошло времето „да кажат последната си дума“. В Макронисос, където дори луната се „появява като нелегална“, за да освети гигантските решетки, живеят хора, решили да превърнат тази „решетка в стълба на щастието“. Възможно е да са закъснели, но са длъжни „да изпеят своята песен“. Убеден в настъпателното движение на историята, Ридос не се задоволява с повърхностен оптимизъм, гледа далеч напред. Дори в страшното ежедневие на концлагера поетът търси да противопостави на силите на мрака непресъхващия извор на любовта и доверието, който се превръща в светлина и увереност. Голямата вътрешна сила на произведенията на Ридос се крие във факта, че са подпечатани с примера на живота му. За него лагерът Ай Стратис не е измислена тема. Той е един от трите хиляди затворници, хвърлени тук за един единствен грях — обичат свободата и мира. Затова неговото „Писмо до Жолио Кюри“ е разгърнато епическо платно на страданията на поробената му родина. Само дълбоката връзка с народната поезия ще позволи на Ридос да извиси образа на баба Ваица. Неслучайно, когато я водят на разстрел, тя ще е пременена като хайдутките, с лъснати чепици, ще извади от пазвата си черната кърпа и ще заиграе хорото „Сбогом, ручейчета“, прощавайки се с всичко скъпо на земята. Или на баба Мамалина, деветдесетгодишна, с фуста, пълна със смъртта, която плете селска фланела на света, за да не мръзне в обятията на войната.

Трагедията на хилядите затворници можем да прочетем в сърцераздиращото „Добре съм. . .“ на Менелаос Лудемис. Зад двете единствени думи, разрешени от цензурата на лагерите, можем да открием дълго скриваната истина, ненаписана и непрочетена, която само едно изстрадало сърце може да разбере:

Майчице, ти, която четеш с пръстите.

Ти, която говориш с езика на ръцете. . .

Докосни с устни този лист,

както докосваше челото ми, за да разбереш имам ли огън,
когато бях дете. . .

И прочети в ненаписания лист. (Изтрий „добре“-то.)

И прочети направо от сърцето ми.¹⁶

Никъде краските на страданието и вярата не са така сгъстени, както във филмните акорди на стихотворението:

Днес ми изтригнаха и светлината. Добре съм!

Добре съм! Вчера изгориха ноктите ми. Добре съм!

Страхът ме стори ням. Добре съм!

Добре съм! Утре ще ме разпънат.

Добре съм! Добре съм! Добре съм! . . .

Добре съм! Макар да нямам разум, за да мисля за това.

Добре съм! Макар да нямам ръка да го напиша.

И затова го закопавам. И го дълбая на надгробна плоча.

¹⁶ Цит. съч. Т. 2, с. 337.

Над тази пропаст, шибана от ветровете...
Над тези безумни гробища
— че всички мъртви тука —
„СА ДОБРЕ“! !¹⁷

Тенденцията за по-непосредствено изразяване на личните чувства от писателите, използването на биографични елементи придобива все по-голямо значение. Авторът не е само прост наблюдател, но жив участник, взема непосредствено страна. Освен това от новото отношение към народа, т. е. читателят, вярата у когото значително се е задълбочила, идва и използването на асоциациите, паралелите, които сам читателят трябва да осмисли, да ги свърже с действителността, за да се получи истинската картина, която авторът вижда в своите представи. Това ново отношение към читателя е характерно за голяма част от гръцката поезия на Съпротивата и едновременно бележи следващия етап в развитието на гръцката поетическа традиция, която чрез най-ярките си представители винаги е тясно свързана с народа, с неговите борби и страдания, с неговите въжделения и желания, отразявайки вярно неговото положение.

По свой начин преосмислят събитията цяла плеяда гръцки поети. Темата за гражданската война и Съпротивата роди истински произведения, изпълнени с болката и вика на едно поколение. Мисъл и дело се сливат в едно в творчеството на Манолис Анагностакис. В стиховете му оживява жестокото време на гонения и преследвания, на борба в името на свободата и човешките правдини. За Анагностакис поезията е прожектор, който разкрива състилия се над страната мрак, който сочи много капани, поставени от буржоазното общество пред прогресивните творци. Трагическите страници от миналото, картините на пораженията не могат да се заличат от паметта на поета, те възкръсват в неговите стихове, някак неразривно свързани с настоящето. И ако в едно от стихотворенията си той изповядва: „поезията не е начин да говорим, а най-добрата страна, за да скрием лицата си“, то е защото чувствува дълбоко психологическата драма на своите съвременници. Въпреки че тонът в много случаи при него е действително трагичен, а поетическият му глас трепти като струна с вълненията на времето, той е от племето на вярващите и борещите се за своите идеали. Съчетаващ актуалността с увереността, навлязъл дълбоко в тайните на своя съвременник и използваващ съвременните изразни средства, Манолис Анагностакис тревожи съзнанието на читателите, напомня за великото и страшно време, което не бива да се забравя, ако иска народът му то да не се повтаря.

Никифорос Вретаκος превръща в творческа биография всеки жизнен факт и така чрез произведенията му проследяваме дълбоките промени в живота и идеите, които владеят и вълнуват както поета, така и неговите съвременници. В творчеството му намира отражение мъжествената борба срещу италианския и немския фашизъм и разразилата се след това национална трагедия. Но то не е само просто отражение, а отива далеч напред, превръща се в поука и предупреждение за поколенията. И ако тази тема го вълнува и след повече от двадесет години, то е, защото поетът се страхува от повторението на историята и се обръща към своите братя зорко да бдят и да пазят демократичните завоевания, спечелени с цената на скъпи жертви.

Тасос Ливадитис е от поколението на пораженията, но не престава да вярва в тържеството на справедливостта и свободата. В „Човекът с барабана“ той декларира своята нова мисия. В света, изграждан от поета с необикновен замах, мястото му определено, ролята му ясна и той не ще я смени;

¹⁷ Цит. съч. Т. 2, с. 338.

И аз не съм нищо освен малка буква
в необятната дума
СВОБОДА!

Преминал през затворите и концлагерите, Арис Александру остава верен на своите идеали. Неговият глас напомня Назъм Хикмет, има от неговата дълбочина и човечност. Волята на народа, силата на народното единство го карат спокойно да гледа на бъдещето, а поезията му се превръща в атестат за светлото начало в човешкия път. В равностметката с миналото той търси и намира онези сили, които печелят от всяко поражение, учат се от всеки неуспех, за да могат смело и открито да проповядват своето верую.

Дори трудните преобразования на Милтос Сахтурис са свидетелство за положителните промени в поезията след националната катастрофа. Объркан и обезверен, той не слага оръжие и търси чрез поезията да проправи нови друмища, да учи и да възпитава поколенията. Безрадостната равностметка с миналото е само един етап. Окървавените му и измъчени герои скитат изтръпнали от ужас и от страниците на книгите му вдигат предупредително ръка. Въпросите му често сочат екзистенциалните отговори за бъдещето.

Проследявайки по-цялостно развитието на гръцката поезия през последните две десетилетия, може да се каже, че то е подпечатано с печата на големите събития в съдбата на гръцкия народ. От тази гледна точка могат да се тълкуват и множеството произведения, наводнили книжния пазар напоследък, които говорят за безизходицата, за безсмислието на света, нестоплени от никаква надежда или вяра в бъдещето. Голяма част от тях са резултат на отчаянието на творците от обществената действителност, защото литературният феномен не може да се разглежда вън от връзката му с цялата културно-психологическа и обществено-политическа обстановка. Гръцката критика дълго време не обръщаше достатъчно внимание на този факт, но някои критици, предимно на марксистически позиции, започват да поставят въпроса — кое изпрати част от гръцките писатели в прегръдките на екзистенциализма, нихилизма, абстракционизма, до пълното отричане на миналото. В това отношение литературният критик Димитрис Рафтопулос с основание отбелязва, че пътят към отчуждението преминава през разочарованието от обществената действителност, от патриотарските лозунги на буржоазията, която години наред разпалва шовинизма, за да печели влияние и изгоди.

Свидетелство за политическата активност на гръцката поезия, за будното гражданско чувство на голяма част от поетите беше реакцията на преврата на полковниците през 1967 г., когато на власт дойде военната хунта. Въпреки забраните, преследванията, затворите и концлагерите гръцката интелигенция открито заяви своето „Не!“ и остана непримирима, заедно с целия народ, срещу палачите на демокрацията. Заедно с Янис Рицос, Никифорос Вретаκος, Одисеас Елитис, Маркос Авгерис, Рита Буми Папа, Манолис Анагностакис, Тасос Ливадитис, Титос Патрикиос, Арис Александру тръгна в редиците на протеста и отрицанието голямата част от младата надеждна смяна, която си проправяше път в гръцката поезия. А лауреатът на Нобелова награда Георгиос Сеферис заяви пред целия свят, че в Гърция са поставени под заплаха не само демократичните свободи на хората, но и самото съществуване на духовната култура на страната, трупана цели векове.

БОРБАТА СРЕЩУ ОКУПАТОРИТЕ И ГРАЖДАНСКАТА ВОЙНА — ПРЕЛОМЕН ЕТАП ЗА ГРЪЦКАТА ПОЕЗИЯ

Марин Жечев

Големите исторически моменти в живота на нацията извикват на живот и великите личности. След въстанието през 1821 г. в Гърция идва Дионисиос Соломос, за да внесе свеж въздух в поезията, и Макриянис, който прави изкуство от прозата на живота си. Костас Паламас събра в многостранното си творчество драмата на елинизма, която се разиграва повече от двадесет века, стана неин изразител, като едновременно е син на своята епоха, боледува с болките и страданията ѝ. Костас Варналис внесе с поезията си устрема на новата класа, която даваше своята заявка, а стиховете му от „Светлина, която изгаря“ станаха причестяващ пламък на революционната борба.

Събитията, които ще подпечатат цялата най-нова история на Гърция и ще станат пробен камък за изкуството и поезията, са борбата против фашистките окупатори и гражданската война. В основната си част творчеството на мнозина гръцки писатели стана израз на копненията и настроенията на народа, изразява духовните безпокойства и търсения на нацията, дава верен израз на Съпротивата. Ако това творчество се характеризира само като отзвук на една борба, се рискува да се стеснят границите на неговите възможности, защото то представлява съществен етап в развитието на прогресивната литература в Гърция, обогатява я с нов художествен опит, нови мотиви и идеи. А едновременно се превръща и в момент за проверка на идейните и естетическите критерии, за готовността на писателя да служи на народните интереси.

Встъпвайки във Втората световна война, Гърция все още носеше следите от диктатурата на Метаксас, омърсила много национални идеали. Войната завари една литература изморена, потънала в себе си. Паламас, стар вече, е замълчал. Сиселианос живее в своите сънища с идеята за блясъка на древна Елада, който той автоматически иска да прехвърли върху съвременността, без да се съобразява с изискванията на новата действителност. Варналис е забранен от диктатурата и гласът му се чува само от подземията. Мнозина от по-старите поети не искат да напуснат кулите си от слонова кост, да слезат до ежедневието на народа. Някои от тях „разочаровани от политиката, обществото и идеалите“¹, скъсват връзките с живота. Цялата тогавашна поезия сякаш повтаря по различен начин болните видения на Костас Кариотакис, стиховете на когото носят ореола на ранната му смърт, без да има тяхната сила и първичност. Тази поезия е в плен на старите уроци на западното упадъчно изкуство, подражава му по форма и съдържание.

¹ I. Γερβάκης. Νέα ἐστία. 1937, σ. 205.

Поетите и писателите, които ще станат известни под общото название „поколението от 30-те години“, все още се лутат в търсене на нов път, искат да се освободят от подражателството и да заговорят на свой глас. Това поколение не изстрава на празно място. То можа да изяви истинските си възможности едва като превърна в плът и кръв вековната гръцка традиция, когато стана изразител на нейните тенденции в своето време. Наистина то се яви на литературната арена след тъжен опит — преживяло бе разрушенията, материални и духовни, на Първата световна война, „малоазийската катастрофа“, отрезвила много горещи страсти за „Велика Елада“, носеше белезите на развилнялата се икономическа криза. Преситено от страдания и оплаквания, то растеше с чувството за безизходица, задъхваше се от собственото си безразличие.

Новото, което поколението от 30-те години донесе, беше организираната мисъл, намерила своеобразен начин за поетически изказ. Поетите заговориха с гласа на епохата, все още неясен, забулен в песимизма и отрицанието, но нов глас. Той звучи различно при Георгиос Сеферис, Одисеас Елитис, Янис Рицос, Никифорос Вретаκος, Никос Гатцос, Никос Енгонопулос, Андреас Ембирикос, Георгиос Сарандарис и др. Затова стиховете им намират отклик сред съвременниците, превръщат се в събития. Това поколение откри в объркания свят собствената си същност и нямаше от какво да се страхува, намери онова, което Фотис Политис, писател и литературен критик от същото време, вижда като спасение: „Единственото ни спасение е връщането към собственото ни „ние“, осъзнаването на националната традиция.“² Израснало в несигурността на следвоенните години, то трябва да направи нова стъпка. И тази стъпка се оказа продължение на по-висок етап на националната традиция. Тя изхожда от традицията на Соломос и Паламас, носи уроците на Кавафис. Но е в дълбочината си разкриване на същността на нещата, разголване и изповед, които правят поезията истинска. За Сеферис този път започва със „Завой“ (1931), за да стигне до мисълта: „Не искам нищо друго, освен да говоря просто...“³ и до преоценка на много от духовните стойности. За Елитис той минава през очарованието на родната природа, за да достигне кулминацията си в прославата на загиналите за родината в „Песен героична и траурна за загиналия лейтенант в Албания“. За Рицос — от символа на новото — „Трактор“ (1934), за да го изведе до идеята за всенародната борба за построяването на новото общество. Голямото събитие, което издига решаваща роля както в народната борба, така и в литературата, беше Втората световна война и антифашистката съпротива.

Войната с фашистка Италия, която на 28 октомври 1940 г. нападна Гърция, първите победи и патриотичният подем, настъпил след тях, опияняват народа. Неподготвена за войната, слабо въоръжена, отстъпваща значително по численост на италианската войска, гръцката армия, въдушевена от националните идеали, от идеята за свободата и борбата против фашистите, не само сприя настъплението на италианските армии, но скоро премина в контранастъпление. Въпреки заповедите на диктатора Метаксас за отстъпление епирската армия под командването на генерал Кацимитрос остана на позициите си, прие върху себе си главния удар на фашистите и защити границите на родината. Гръцката комунистическа партия се обърна към народа с призив за борба за национална независимост, за безпощадно изтребване на фашистите от всякакъв род. Опиянението не продължава много. На 6 април 1941 г. хитлеристка Германия обяви война на Гърция. Въпреки отчаяната съпротива немските колони прегазиха Гърция. Но самата съпротива вдигна духа на народа. Особено паметни са дните на борбата на Крит срещу германците. Почти само с пленено от немските десантни войски оръжие

² Ф. Πολίτης. *Ελευθέρον βήμα*, 11. X. 1928.

³ Γ. Σαφίρης. *Ποιήματα*. *Αθήνα*. 1967, р. 205.

жителите на героичния остров успяха няколко дни да отбавят ударите на авиацията и елитните десантни части на хитлеристката армия. Погледите на целия свят се обърнаха към непокорния остров. И докато правителството бяга към Кайро, в Крит се създават около 6000 групи за борба с немските десантчици, унищожени са около 15 000 немски войници. Пролятата кръв създава обстановка на неприимиримост, изкопава огромна пропаст между народа и поробителите. Тази пропаст ще расте заедно със зверствата на завоевателите, с репресивните мерки и преследването на патриотите, за да поддържа будно съзнанието в народо-освободителна борба, обхванала почти целия народ.

Встъпването на Гърция във войната, робството и всенародната съпротива счупват оградите на вътрешната затвореност и издигат поезията на високия пиедестал, посочиха скрити възможности и неподозирани сили. Колкото да изглежда странно, борбата срещу общия враг обедини силите на различните литературни групировки, които имат различни платформи. Все по-широко разгръщашата се опозиция срещу поробителите издига на гребена си нова революционна поезия, която вижда своето място на барикадите, на първата линия на всенародната борба.

Както отбелязва Янис Мочос в книгата си „Костас Варналис и литературата на гръцката съпротива“,⁴ където се спира на основните стимули на борбата, „заедно с решителния завой наляво на целия народ става и най-значителното в историята на новогръцката литература насочване към художествен израз на най-прогресивните идеи, към героизация на най-революционните сили на народа, към най-пълна демокрация на цялото изкуство. Знаменателно е това, че подобно насочване така или иначе докосва всички писатели и художници.“⁵ Наистина Гърция е от малкото страни, попаднали под робството на фашизма, в които измяната на идеали между творческата интелигенция е рядко явление. Писателите стават част от борещия се народ, творчеството им вдъхновява за героични дела.

Съпротивата срещу немските окупатори обединява несъвместими иначе сили. В един строй застават писатели като Йоанис Грипарис, Ангелос Сикелианос, Миртиотиса, Одисеас Елитис, Мелисанти, Стратис Миривилис, Карагадзис, които години наред са в плен на символизма и сюрреализма, от една страна, и Костас Варналис, Маркос Авгерис, Тевкрос Антиас, София Мавроиди-Пападаки, Георгиос Кодзиулас, Янис Рицос, Рита Буми-Папа, Никифорос Вретаκος, от друга. Богатото литературно наследство служи като здрава опора за литературата на Съпротивата, използва се огромният му художествен опит, демократичните и свободололюбиви идеи, които са го движили.

Всеки повод става оръжие в борбата срещу фашистите. Смъртта на Костис Паламас през 1943 г. се превръща в първата всенародна манифестация срещу поробителите. Така дори и със смъртта си той подпомага народната кауза. Вдъхновените думи на поета Ангелос Сикелианос, произнесени на траурния митинг, разпалват борческото съзнание, укрепват вярата в скорошното освобождение:

Ехтете, о, тръби! Разтърсвайте камбани,
със звън просторите на родната страна!
Звучи, възторжен хим! От светлина огряни,
свободно вейте се вий, страшни знамена!⁶

Революционните и свободололюбиви стихове на националния поет Андреас Калвос при чествуването на 150-годишнината от рождението му сякаш получа

⁴ Я. Мочос. Костас Варналис и литература греческого сопротивления. М., 1968.

⁵ Цит. съч., с. 108.

⁶ Цит. по превода в „Антология на новата гръцка поезия“. Т. I. С., 1960, с. 421.

ват ново звучение и сила, хармонират с новата епоха. Тираниите все още владеят страната, робството не е свършило, не ще свършат и борците, докато наистина родината не се освободи.

Характерно за гръцките писатели от това време е, че чувствуват борбата на своя народ през годините на Втората световна война като част от общата борба на народите от целия свят против фашистките завоеватели. Творците търсят и намират аналогични случаи в художествения опит на други народи и други епохи. Поезията на клефтите и химните на Ригас Велестинлис, гражданският патос на Дионисиос Соломос и Костас Варналис, песните на френската буржоазна революция и стиховете на Октомврийската революция са в основата на огромното жанрово разнообразие на гръцката революционна поезия. На мястото на абстрактните форми и символиката идват по-конкретните, непосредствени изразни средства.

Друго е вече и отношението на народа към поезията, към творците. Произведенията стават по-разбираеми, доближават се до вълненията на обикновените хора и с това спечелват и тяхната любов. Никога гръцката литература не се е ползувала с такава вяра и подкрепа сред народа, както през годините на окупацията. Говорейки за лишаването на гръцкото общество от свобода и за интереса му към проблемите на деня, известният гръцки писател Т. Франкопулос пише, че то „се връща с повишен интерес към книгата, защото действителността изисква някакво преосмисляне“⁷.

Значително пораста и отговорността на поетите и писателите. За новите условия са необходими и нов подход, нова настройка на поетическата лира. Още през 1941 г. Ангелос Сикелианос насочва вниманието на писателите към новите форми за патриотично възпитание, към ролята на интелигенцията в часовете на изпитание: „Дойде часът, когато всички ние, работещи за развитието на традицията на Гърция, сме задължени да знаем, че ако свещеният инстинкт на гръцкия народ до тъй неотдавна твореше чудеса, то сега ние трябва да се издигнем до изискванията на новата историческа задача и в мъдра хармония със законите на живота да поставим основите на съответстващата му гръцка култура.“⁸ Нелегалните вестници дават място на патриотичните произведения на гръцките писатели. Ръстът на революционната борба и съпротивата срещу хитлеризма се съпътствува от разрастването на нелегалната книжнина, която се прехвърля от ръка на ръка и поддържа духа на народа. За нов живот се ражда народната поезия и със свои средства предава народното въодушевление, борбите и победите на Гърция. Новото тук е, че дори народната поезия търси отговор на въпроса, къде са причините за поражението. Те най-често се откриват във внезапността на нападението и неподготвеността на страната. Но едновременно с това от тях звучи неугасващата вяра, че „планините и горите на Крит никога не могат да бъдат покорени“.

Явно е обръщането на поезията през този период към обществения живот. В огъня на Съпротивата поетите стават поети граждани, които поставят на първо място борбата, както и всички творци във великите часове на своето време. Пол Елюар пишеше за безценните поетически цветя, които разцъфтяват, когато поетът чува замръзалия ръг на егоцентричността и се отъждествява с върха на епохата, когато надскочи хоризонта на единия и достига хоризонта на всички. Сякаш същите чувства вълнуват Костас Варналис, когато пише стихотворението си „Един — всички“. Според поета няма спасение за духовния човек освен като предпоставка за общото спасение:

⁷ Θ. Α. Φραγκόπουλος. *Ποῦ ἀφαιλέτε ὁ ἐκδοτικός ἀρχαῖος Διμουσιεύς*, 4 (16), σ. 105.

⁸ Α. Σικελιανός. *Ἐπιθεώρηση Τέχνης*. Μ—Α. 1962. σ. 305.

Сам не ще избегнеш собствената смърт,
другите пред тебе, щом не се спасят.⁹

Без да изменят на творческото си кредо, много писатели като Янис Рицос, Никифорос, Рита Буми-Папа, София Мавроиди-Пападаки, Маркос Авгерис търсят пътя за нова поетическа изява, да се доближат плътно до народното външение. Съпротивата дава на изкуството чувството за допир с напредничавото, от което се ражда нова сплав. С други очи гледат поетите на народа, той не е пасивен обект, а действена сила. В стихотворението си „Страшна клетва“ Ангелос Сикелйанос изповядва:

И сега не ще ви напусна,
ни за момент не ще ви напусна.
Живея, за да превърна сърцето си в харман,
където да танцуват левентите.
И не ще се наситя,
не ще се наситя да ви гледам
борци безсмъртни, братя мои...¹⁰

Кога можеше да нарече себепоклонникът Сикелйанос преди това обикновените хора, борците за народни правдини „братя мои“. Но в епичната борба за свобода той става един от мнозината, брънка във веригата.

В творчеството на голямата част от гръцките писатели от това време борбата на противоположностите, философските размисли за своето време, което ще бъде изразено чрез поетическите символи — слънце и мрак, пролет и есен, буря и тишина, излизат на преден план. Главното обединяващо звено е увереността в бъдещето, оптимизмът, подхранван от борбите на народните маси, от разрастващото се партизанско движение. На много от страниците в техните произведения израстват образите на народа и революцията в ново одяние. За бореца за свобода София Мавроиди-Пападаки изпява най-лиричните си песни, възвисява го и дава обемност на подвига му:

Очите две чешми,
които все не спират
и само в образа ти мил
утеха те намират.
Ти с песен падна в бой свиреп,
плачът не е отплата.
Левенте мой, венец за теб
изплита свободата.¹¹

Обръщайки се към другарите си, които не са се върнали, Фотис Ангулес не само ще възвеличи подвига им, но ще ги види като основа на моста към бъдещето, ще ги нареди сред строителите на новото общество:

Нищо, че не се върнахте,
нищо, че не стигнахте целта.
Нашият път започва оттам,
отдето свърши вашият.¹²

⁹ Цит. по превода в „Антология на новата гръцка поезия“. Т. 2. С., 1960, с. 44.

¹⁰ Цит. съч. Т. 1. с. 428.

¹¹ Цит. съч. Т. 2, с. 255.

¹² Пак там, с. 322.

Цялата гръцка литература от този период е подпечатана с печата на борбата, тя търси своето място за участие в борбата на народа, за освобождение от окупаторите. Тази литература се характеризира с по-кратките литературни форми, които по-непосредствено влияят, откликват по-бързо на събитията. Към това време в по-разгърнатите форми — повести и романи — писателите ще се върнат след време, за да го покажат в цялата му мащабност. Защото за прозата, за романа е необходимо известно време, за да се преосмислят нещата, да се видят в тяхната цялост. За прозата и особено за романа е необходимо философското обобщение, за да се проникне в сърцевината на събитията. Но това време оставя трайни следи в гръцката литература и дори сега писателите са привлечени от неговите сложни перипетии, търсят отплавни точки, за да разкрият всенародния героизъм, изворите на патриотизма, който завладява хората и ги кара да тръгнат с оръжие да се борят за свободата. Този период се използва и за ретроспективно оглеждане на настоящето, за критика на сегашното безучастно отношение към съдбата на страната и към големите събития на деня.

Победата над фашизма създаде възможност за ново развитие на страната. Идеалите, за които гръцкият народ се бори и даде стотици и хиляди жертви, сякаш бяха близки за осъществяване. Но нормалният, закономерен процес на политическо развитие и демократизиране на литературата и изкуството бе нарушен от следвоенните събития в Гърция, настъпили след вмешателството на английския и американския империализъм, което доведе до гражданската война през 1946—1949 г. Използвайки мита за комунистическа опасност, буржоазията успя да замъгли съзнанието на част от населението, да го накара да служи на интересите на господарите, да вади кестените от огъня за сметка на империалистите.

Единството на народните интереси, обединило гръцките писатели в името на освободителната идея, вече не съществуваше и старите борби се разгоряха с нова сила. Под съмнение беше поставено дори значението на литературата на Гръцката съпротива. Но, както пише Маркос Авгерис, прогресивен обществен деец, поет и литературен критик: „Трагедията, която преживяхме, чувството на опиянение по време на борбата, вярата, която ни внушиха несравнимите достойнства на нашия народ, не могат да не укрепват и обогатяват нашия духовен живот и нашето изкуство. . . народът даде ново съдържание и нов тласък на нашия живот.“¹³ За няколко години във връзка с поражението на демократичните сили се извършват коренни промени в развитието на естетическите и идеологически концепции, на художествените форми.

Особен интерес представлява съдбата на значителна част от гръцката интелигенция, връщането към този изпълнен с политически страсти и разочарования период и отражението му в художествената литература. Съпротивителното движение против фашистките поробители, борбата за свобода стана голяма тема през целия период след гражданската война. Този проблем живо засяга по-голямата част от гръцката интелигенция, писателите. Ако разгледаме творчеството на повечето от големите гръцки писатели, съвременници на този период, веднага се налага мисълта, че за тях този момент е основен, той е послужил за преоценка на техните идеи и схващания, към него те гледат с нов опит. По един или друг начин (в поезията и прозата), те се връщат към тези години, към кървавите години на робството и героичната борба. Много неща трябва да се преосмислят, да се видят от различни страни. И ако за известно време преобладават поетическите известия за този период, то е, защото поезията по-лесно реагира и крачи по топлите стъпки на събитията, там напират чувствата, които носят дъха на момента. Ако гръцката проза през този период не може да се разгърне, ако значителните произведения за окупацията, всенародната съпротива и гражданската

¹³ М. Αὐγερῆς. Ἐπιθεώρηση Τέχνης. Μ.—Α., 1962, σ. 433.

война се появяват с около десет-петнадесет години по-късно, то се дължи на самата особеност на прозата да преосмислят нещата от известна дистанция, след кристализиране на събитията. Това от своя страна говори, че съзнанието на гръцките писатели дълго време е било завладяно от тази тема, че за тях това не е прост момент от историята на народа, а наситено с дълбоко значение време, което вика за преосмисляне. Дълго време голяма част от гръцките писатели и предимно прозаичите се измъчват от темата за абстрактния смисъл на човешкия трагизъм. Естествено с опита от двете последни войни, от гражданската война той започва да се търси в историята, във връзката между философията и историческите процеси. Зрее мисълта за движещите сили на историята, процес, който и досега не е завършил, но който бележи плодотворните опити на гръцките прозаичи.

След годините на творчески разцвет, на плодоносни идеи и мисли, подклаждани от огъня на борбата за свобода, гръцките писатели изведнъж се почувстваха стъписани пред новата обстановка, мнозина от тях не можаха на първо време да видят своето място, да се ориентират в *братоубийствената сеч*. Доскоро обединени за отпор на общия враг, силите сякаш не познаваха граници. Но с времето отново се раздухаха конфликтите, които в Гърция са особено остри. И докато мнозина, все още объркани, търсеха своето място, изведнъж се оказаха въввлечени от различни обстоятелства в разприте и принудени да вземат една или друга страна. Намесиха се стари вражди и нови обиди, идейни и естетически недоразумения, политически и идеологически несъответствия.

Доскоро беше значително по-лесно. Сред гърма на победите Ангелос Сикелianos тръби в своите борчески маршове:

Гърцийо, окървавена, потопена в кръв,
вдигни се в цял ръст.
Вдигни се, възкръснала
в своята нова свобода!

Радостно и светло настроение подклаждат стиховете на София Мавроиди-Пападаки, поетесата на химните на младежта по време на борбата. Преминала е грозната опасност и страната набира сили:

Цяла Гърция като дружно семейство
раните от войната лекува.
Прекрасен живот ще излезе
изпод наште ръце.

Но Гърция възкръсна за ново робство, разби се дружното семейство и ръцете, които се готвеха да създадат прекрасния живот, отново трябваше да грабнат оръжието — вече срещу свои.

Затворите и концлагерите отново разтвориха вратите си и в тях бяха напъхани онези, които до вчера бяха в първите редици на борците за правда и свобода. Техният глас вече плашеше и смущаваше властващите. Но дори подземията на концлагерите не бяха достатъчна преграда срещу силата на поетичното слово. От затворите прозвучаха мощните гласове на Янис Рипос, Менелаос Лудемис, Костас Янопулос, Тасос Ливадитис, Темос Корнарос, Фотис Ангулес, Сакис Рецинас, Папапериклис и др. Тъжно е посланието, което поетът Теодосис Пьеридис изпраща към сянката на Байрон, който на времето тръгва да се притече в помощ на въстанала Гърция:

Приятелю на сърцата ни, къде ще намериш утеха
и аз къде крилатите ти думи да намеря?

Да ти помогне, ако може, нежната ти лира
по-мекo черната вест ти да дочуеш.
Оттам, където си се ти родил, корсари тръгват
родината ни да превърнат в труп. . .

Малкото стихове, които оставя от килията на смъртниците Костас Янопулос, говорят, че на 6 май 1948 г. тиранията прекъсна не само живота на един младеж, но и на една надежда за гръцката поезия. От стиховете му искри вярата в живота и осъден на смърт, той ще мечтае за светлото утре:

Братя,
макар да настъпва последният ни час,
пред нас се откриват широки простори,
победата наша е цялата, братя,
щом надвием страха
и смъртта победена е.¹⁴

За тези „стихове на героите, които откриха поезията“, известният френски поет Пол Елюар писа: „Те принадлежат на целия свят. Цената им е в това, че са човечни и непобедими.“

От концлагера Макронисос гласът на Янис Рицос звучи с нова сила, слива се с гласовете на хилядите, затворени за това, че обичат свободата, че искат да живеят в независима страна и да се ползват от облагите на богатата си, но поробена родина. В „Стихове от Макронисос“ гори непобедимата сила на комунистическите идеали, вярата в правотата на великите дела, за които героите не се страхуват да отидат и на смърт. Сред прекрасната природа на Егейско море е оставено да загине племето на борещите се. Щикове и телени мрежи ограждат онези, които в мечтите си са дарявали свободата на света. Кой ги е съдил? За какво? Какви са техните непростими грехове?

Янис Рицос с цялата убедителност на поетическото си слово ни кара да почувствуваме нравствената им чистота, да станем съпричастни с борбите на тези хора, с техните неимоверни страдания, с тяхната безкрайна вяра в тържеството на правдата. Неграмотни, прости, но с великата вяра в сърцето, те устояват на изтезанията и мъченията, на които са подложени от човеконенавистниците, за да дадат чрез своя живот нещо за раждането на светлото утре на човечеството, когато ще изгрее свободата. Поетът заедно с героите си срича истините на борбата:

А Б В

Започнахме да учим азбуката отначало,
започнахме да учим страха и болката отначало,
започнахме да учим живота и смъртта отначало.

А Б В — А Б В — А Б В

Близо е свободата, другари.

Щом се научихме, другари, да умираме,
научили сме се да живеем, другари.

А Б В

СЛЪНЦЕ

А Б В

СВОБОДА.¹⁵

¹⁴ Цит. по превода в „Антология на новата гръцка поезия“. Т. 2. С., 1960, с. 421.

¹⁵ Цит. съч. Т. 2, с. 286.